

Tér, idő és társadalom hármas koordinátarendszere: Egy nyelvföldrajzi kutatási projekt valóságosidő-vizsgálati moduljának dimenzionális keretei

FERENCZI GÁBOR

1. Bevezetés

Tanulmányom a Kemenesalja és vidéke nyelvföldrajzi kutatási projektje (a továbbiakban: KNyK-projekt) mibenlétét, céljait ismerteti röviden, a magyar dialektológia újabb fejleményeinek sodrába illesztve, majd vázlatos áttekintést nyújt a vállalkozás terepmunkája során gyűjtött, informatizált adatoknak a kutatás kiindulópontjául tekintett MNyA-adattárral való összevetési lehetőségeiről. E valóságosidő-vizsgálatnak a tér, társadalom és idő hármas koordinátarendszerében való értelmezése külön figyelmet érdemel, ti. az említett adattárak jól használhatók a nyelvi változás kutatásában (a *valóságosidő-vizsgálat* terminusnak a hazai szakirodalomban való használatához többek között lásd KONTRA 2012, BODÓ 2013, BORBÉLY 2014, E. NAGY 2019).

2. Elvi-módszertani kérdések: dimenzionális nyelvészet, nyelvföldrajz, változásvizsgálat, adatinformaticizálás

A dimenzionális nyelvszemlélet napjaink nyelvjáráskutatásának sajátossága, amelyben szerves egységet alkotva áll együtt a nyelvi működés három fő dimenziója: a térbeli, az időbeli és a humán dimenzió (lásd KISS 1999: 420, KISS 2002: 3–20, JUHÁSZ 2002a: 149–153, JUHÁSZ 2002b: 166). A nyelvföldrajz mint sajátos munkamódszer és vizsgálati szemlélet a térbeliség felől közelíti az időbeliséget és a társadalmiság szempontját (lásd JUHÁSZ 2001: 92, JUHÁSZ 2007b: 134). Alapanyaga a térképek segítségével ábrázolt, atlaszokba rendezett dialektális vagy multilingvális szógyűjtemény, amely hang-, alak-, szó- és jelentéstani jelenségmegoszlásokat ábrázol (lásd JUHÁSZ 2007a: 33).

Napjainkra a nyelvatlaszok készítésének módszere sokat finomodott: tetten érhető rajta a nyelvtudomány időről időre megújuló személeti változása és az adatmegjelenítési eljárás terén a modern kori technika okozta fejlődés is (az areális nyelvészet kapcsán többek között lásd LIZANEC 1992: 8, SÁNDOR 2004: 22, részletesebben lásd BALÁZS 1983). A regionalitás vizsgálatán túl a történelmi,

kulturális, társadalmi tényezők nyelvre való hatásának kutatása egyre jobban előtérbe került az atlaszmunkálatokban, s emellett a változásvizsgálatok a nyolcvanas évektől kezdődően szinte szükséges és elengedhetetlen „tartozékai” a dialektológiai vizsgálatoknak. Ebből ered a nyelvjáráskutatásnak a szociolingvisztikával való szorosabb összekapcsolódása, s ebből következő módszertani megújulása, kibővülése (lásd KISS 1999). A szociolingvisztikai alapelvek és módszerek elterjedése természetesen eredményezte az olyan többdimenziós nyelvföldrajzi atlaszok készítésének igényét, amelyek már a szociolingvisztikai változókat (nem, életkor, társadalmi réteg, beszédhelyzet) is mutatják a térbeliség mellett (lásd KISS 1998: 31). Az ezredforduló táján mutatkozik meg Magyarországon is az a szemlélet, amely részint a dialektológiában, részint a nyelvföldrajzi atlaszok ábrázolásában egyszerre hívja fel a figyelmet a nyelvi működés három alapvető dimenziója együttes számbavételének szükségességére (lásd KISS 1999, majd JUHÁSZ 2002a).

Ami a nyelvi adatok gyűjtésében, rögzítésében mutatkozó technikai-technológiai újításokat, illetve a nyelvjáráskutatásban is teret hódító, újabb nyelvészeti megközelítéseket illeti: egyértelműen modernizáció tapasztalható az adatok kartográfiai megjelenítése s az alkalmazott ábrázolási technikák terén. E technológiai megújulás kezdetben főként a nyomtatott térképek előkészítési szakaszában nyújtott segítséget, majd később egyre jobban elterjedt a teljes térképezési folyamat digitalizálása, majd informatizálása, kezdve az adatok adatbázisba rendezésétől, azok különféle szempontok szerinti lekérdezhetőségén át a térképen való megjelenítésükig, hozzáférhetővé tételükig. E téren úttörő vállalkozás volt a magyar nyelvföldrajzi szakirodalomban az ukrán–román–magyar hármas határ mentét bemutató térképlapok sora (lásd P. LAKATOS szerk. 2012, továbbá a többdimenziós atlaszok iránti nemzetközi és hazai igényről korábban lásd T. KÁROLYI–P. LAKATOS 2006: 84–86).

A korábbi jelenséghatár-feltérképezésekhez képest e módszer — a technikai előállítás újszerűsége mellett — a legnagyobb újítást a nyelvi és társadalmi változók korrelációjának nyelvföldrajzi ábrázolása terén hozta. E módszer által egymásra vonatkoztathatók a látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok; illetve úgy ábrázolható a regionális nyelvi valóság, hogy a feltárt nyelvi adatok s jelenségek elhelyezhetővé válnak a nyelvjárás–köznyelv két szélső pólusában s az általuk közre zárt változásspektrumban (lásd KISS 1999: 424). Mindemellett az adatokhoz rendelkezhető a térképlapokon a társadalmi disztribúciók, ennek révén pedig megragadható a térben a nyelvhasználatot jellemző dinamizmus, a nyelvi változók társadalmi megoszlása, továbbá megrajzolható a nyelvi változás iránya a társadalmi tényezőkön fakadó azonosságaival és különbségeivel együtt (az ábrázolási módszerről, alapelvekről, térképtípusokról részletesebben lásd IGLAI 2012, továbbá összefoglalóan lásd IGLAI 2017: 48–49).

Jelentős minőségi ugrást eredményezett a Bihalbocs magyar nyelvjárási lejegyző, adatbázis-kezelő, térképező és elemző program: a szociolingvisztikai szempontok érvényesítése mellett megújulást hozott az adatkezelés és a térképek előállításának technikai kivitelezésében is. A kutatás profiljához illeszkedve a program lehetőséget ad tetszőlegesen rendezhető, csoportosítható és kódolható adatbázis létrehozására, illetve a nyelvi adatoknak hangrészletekkel való összekapcsolására is. Az évek során egyre kifinomultabbá váló, dinamikus térképezési eljárás során az ábrázolási lehetőségek és a térképtípusok is egyre gazdagodtak: a térképezés mellett immár lehetőség van a nyelvi adatok független változókkal való korrelációjának ábrázolására és az adatok aggregációja révén az interaktív dialektometriai mérésekre is. A program segítségével lehetőség nyílik a különböző adattárak integrálására, egy térképlapon való megjelenítésére is (lásd VÉKÁS 2007, továbbá összefoglalóan lásd VARGHA 2017). A KNYK-projekt nyelvi variánsainak informatizálására, kezelésére is a Bihalbocs program szolgál (részletesebben lásd FERENCZI 2023a).

3. A KNYK-projekt mibenléte, céljai

A KNYK-projekt a napjainkban folyó, hazai dialektológiai, nyelvföldrajzi és szociolingvisztikai vizsgálatok sorát bővíti, éspedig úgy, hogy ötvözi részben a klasszikusnak mondható, részben az újabb kutatási módszereket. A kutatás dimenzióit a tér, idő és társadalom hármas koordinátarendszere határozza meg (lásd JUHÁSZ 2002a: 149–153): ennek révén a nyelvreírasi szempontok mellett a nyelvi változások mögöttes okaira adott magyarázatok száma is gyarapodik, továbbá jóval nagyobb lehetőség nyílik a nyelvi változatosság minél pontosabb leírására. A területi, az ebben megragadható társadalmi különbségek, továbbá mindezek időbeli változásának feltárása mellett kiemelő, hogy a gyűjtött nyelvi adatok informatizálása teret ad nyelvészeti technológiák alkalmazásával végzett elemzésekre és térképes ábrázolásukra is. A kutatás egészét — elméleti-módszertani megalapozottságát, az ábrázolástechnika és az adatelemzés módját — áthatja a dialektológia, nyelvföldrajz és szociolingvisztika összekapcsolásának szándéka, mélyen gyökerező hagyományának egyesítése: szociodialektológiai megközelítésű, nyelvföldrajzi módszerű változásvizsgálatként helyezi el magát a szakírányú kutatások körében.

A kutatás két fő vizsgálati szempont köré szerveződik. A nyelv létezési formáinak (tér, idő, társadalom) hármas összefüggésrendszerében részint a különféle hang- és alaktani jelenségek valós idejű, MNyA-adatokkal összevetett empirikus változásvizsgálatát, valamint szinkrón állapotvizsgálatát célozza; részint a kutatásban részt vevő nyelvjárási beszélők saját anyanyelvváltozatával összefüggő, területi alapon különbségeket hordozó, a szinkroniában megragadható nyelvi mentalitásának feltárására irányul. Mindehhez 6902 empirikus nyelvi adat és

mintegy 165 órányi hangfelvétel nyújt vizsgálati alapot (a KNyK-projekt elméleti-módszertani háttéréhez lásd FERENCZI 2023a, 2023c, 2023d, illetve FERENCZI 2021).

4. MNyA. és KNyK-projekt: Egy valóságosidő-vizsgálat dimenzionális keretei

4.1. Területi dimenzió: a kutatópont-hálózat

A KNyK-projekt kutatópont-hálózata 33 települést foglal magába (lásd 1. ábra). A kutatóterület központi és egyben legtekintélyesebb méretű részét a Rába, Zala és Marcal folyó által közrezárt szabálytalan háromszög alakú területen belül található néprajzi kistáj, a Kemenesalja¹ alkotja (lásd NéprLex. 3: 132, PALÁDI-KOVÁCS-FLÓRIÁN 2011: 480–481). 22 kutatópont (Pápoc, Marcaltő, Magyar-gencs, Csönge, Ostffyasszonyfa, Vönöck, Kemenesmagasi, Kemenessömjén, Tokorcs, Sitke, Celldömölk-Alsóság, Gérce, Vásárosmiske, Káld, Egyházashetye, Boba, Vashosszúfalu, Duka, Kemenespálfa, Hosszúpereszteg, Keléd, Nemeske-resztúr) tartozik ide.

Átlépve a Marcalt, a terület északkeleti irányban a Sokoróalja irányába (I.) bővült ki (lásd NéprLex. 4: 464–465). Két kutatópont található e tájegységen (Malomsok, Csikvánd). A gyűjtőterület keleti–délkeleti szomszédságában egy másik tájegység, a Bakonyalja található. (lásd NéprLex. 1: 192–193). A Kemenesalja keleti felének középvonálánál kilépve (II.), ide tartozik a kutatópont-hálózat két települése (Mezőlak, Pápa-Tapolcafő). E vonulattól délre, de még mindig a Bakonyalja mint tájegység területén mozogva az e nagyobb táji egységhez tartozó kistájnak, a Somló vidékének irányába (lásd NéprLex. 1: 192–193) is kibővült a kutatóterület (III.); mégpedig három településsel (Somlójenő, Somlóvásárhely, Rigács). A kutatás magterületének déli–délnyugati irányú megnövelésével (IV.) a Vasi-Hegyházhoz (lásd NéprLex. 2: 516–517) tartozó települések közül négy lett része a kutatópont-hálózatnak (Bejczygyertyános, Szemenye, Csipkerek, Csehimindszent). A Kemenesalján, illetőleg annak külső vidékén jelentkező nyelvföldrajzi változatosság feltárása indokolja, miért szükséges több tájegység területére is kiterjeszteni a kutatást.

Közigazgatási szempontból nézve a kutatópontok közül a legtöbb Vas vármegyében található, összesen huszonnégy. Veszprém vármegye területén nyolc kutatópontom fekszik, s Győr-Moson-Sopron vármegyében mindösszesen egy kutatópontom található (lásd BÓDAY 2018). Az 1950. évi megyehatárok — egyúttal

¹ A Kemenesalja, valamint annak — keleti és déli — vidékén fekvő települések körének meghatározása során dolgozatomban nem a földrajzi kataszterek kategorizálását (lásd DÖVÉNYI 2010), hanem a kulturális-néprajzi szempontok szerinti besorolást veszi alapul. Döntésemet az indokolja, hogy a táj és nép egysége így él a helyi közösségek kollektív tudatában.

a közigazgatásban használt *vármegye* ~ *megye* terminológia — módosítása kapcsán megjegyzem: a kutatópontjaim közül egy települést, Magyargencset érintette a változás. A korábban Vas vármegyei települést Veszprém megyéhez csatolták – megbontva ezzel a Kemenesalja mint néprajzi értelemben vett kistáj korábbi egységét (Hnt. 1951).

A kutatópontok közül — Celldömölk-Alsóság és Pápa-Tapolcafő városrészeket nem számítva — valamennyi település falu, és pedig túlnyomórészt magyar lakta, mintegy kétharmadát tekintve apró-, illetve törpefalu. Megjegyzendő, hogy a kivételt képviselő városi településrészek is teljes mértékben magukon hordozzák a falvak napjainkra jellemző sajátságait. KOVÁCS (2002: 117) alapján a falvak közül aprófalunak számít, amelyben 200–500 közötti a lakosok száma, törpefalunak pedig, amelyben nem éri el a lakosok száma a 200-at.

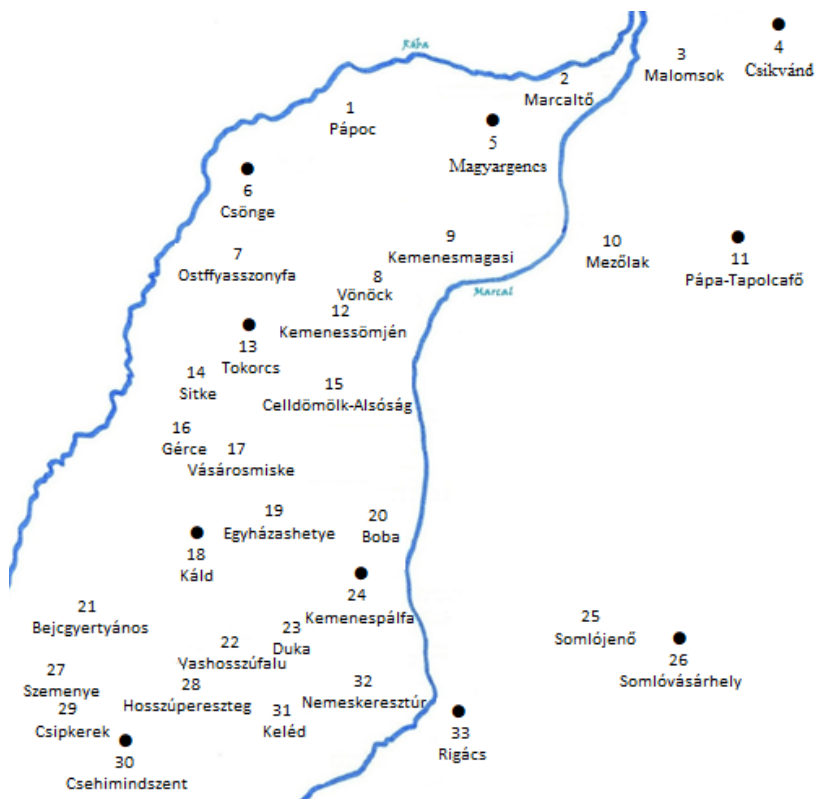
A természetes fogyás és a folyamatos elvándorlás miatt egyre gyarapszik a kevés lakossal rendelkező települések száma Magyarországon, s emiatt felgyorsult az ún. apró- és törpefalvak lakosságának fogyása. E leépülési folyamat azért is számottevő, mert településszerkezeti sajátságainál fogva érinti kutatópont-hálózatom teljes területét (lásd KOVÁCS 2004: 125–128). Használatuk révén a nyelvjárások főként vidékhez köthetők, azonban e településeken a foglalkoztatottak ingáznak, s javarészt már nem mezőgazdaságból élnek (lásd KISS 2017: 213). A városba való ingázás Győr közelsége révén az északi (Marcaltő, Malomsok, Csikvánd), Pápa közelsége révén pedig főként az északkeleti (Pápa-Tapolcafő, Mezőlak) kutatópontok esetében jelentős.

A területi dimenziót szemlélve megállapítható, hogy a KNyK-projekt — szinte teljes sűrűségű kutatópont-hálózata révén — lehetőséget teremt egy, nyelvjárási szempontból szinte alig kutatott terület településeinek nyelvi, nyelvtörténeti „mélyfúrására”, beszélőközösségeinek vizsgálatára. Így csökken a magyar nyelvterület azon részeinek, illetve (néprajzi szempontból) azon kistájak száma, amely — a nagyatlász koncepciójának megalkotói szerint — regionális atlással még nincs lefedve (a táji atlasz szükségességéről, nagyatlászhoz való viszonyáról lásd többek között VÉGH 1959: 21–22).

A kutatási projekt nyelvváltozás-vizsgálatként is felfogható: az összevethetőség elvét szem előtt tartja, s így tekintettel van az MNyA. kutatópont-hálózatára és módszertani sajátságaira. A teljes kutatópont-hálózatban tíz olyan kutatópont található, amely korábban az MNyA. kutatópont-hálózatában is szerepelt (lásd 1. ábra).² Ezek a következők: Csönge (A-20), Magyargencs (A-21), Tokorcs (A-26), Káld (A-27), Kemenespálfa (A-28), Csehimindszent (A-33), Rigács (A-34), Csikvánd (C-5), Pápa-Tapolcafő (C-14) és Somlóvásárhely (C-19). Ezek közül 5

² Az MNyA. második kérdőívét már csak az alábbi hét kutatópontokon kérdezték ki: Csöngén, Magyargencsen, Káldon, illetve Rigácsan, Csikvándon, Pápa-Tapolcafőn és Somlóvásárhelyen (az MNyA. kutatópontjairól lásd BALOGH 1975: 302–304).

(Csönge, Magyargencs, Tokorcs, Káld és Kemenespálfa) a Kemenesalján található; a másik öt pedig a Kemenesalja keleti és déli szomszédsága területén. Tehát az egész területre nézve a 2018–2020-as kutatópont-hálózat kiépítése (10 helyett 33 kutatópont vizsgálata) több mint háromszorosára; szűkebb értelemben, a Kemenesaljára vonatkozólag (5 helyett 22 kutatópont bevonása) több mint négyszeresére növelte a hálózat sűrűségét. Másfelől közelítve: a változásvizsgálatba a területen lévő valamennyi, hajdani MNyA-kutatópont bevonható.

1. ábra. A KNyK-projekt kutatópont-hálózatának (számokkal jelölve) és az MNyA. kutatópontjainak (●) földrajzi elhelyezkedése

Itt jegyzem meg: a kemenesaljai Celldőmők és a bakonyaljai Pápa abszolút értelemben nem szerepel a KNyK-projekt kutatópont-hálózatában. Ennek oka rokon az MNyA. elképzelésével, ti. a városoknak a kutatópontok közé való felvétele vitás pont volt már az elmúlt század közepén is: mivel a kérdések jelentős része mezőgazdasági jellegű volt, a városiak eleve nem tudtak volna választ adni rájuk. Noha néhány város méretű község mégis bekerült, igyekeztek a paraszti lakosságot felkeresni; lehetőleg a külső, hozzácsatolt — tehát hajdanán paraszti

— részekben (lásd KÁLMÁN 1975: 58–59). Mindezen okulva hasonló megoldást választottam: az említett két város nyelvjárását kívülre eső részeken, ún. „eszmei községekben” vizsgáltam (lásd RÓNAI 1993: 14), így azokat a településrészekben gyűjtött nyelvjárási adatok reprezentálják: Celldömölk esetében Alsóság, Pápa esetében Tapolcafő városrész kínálkozott. Ez utóbbi megválasztása mellett szólt az is, hogy MNyA-kutatópont volt, akkor még önálló településként (az MNyA. gyűjtési időpontjaira vonatkozóan lásd DEME–IMRE szerk. 1975: 263–345, a KNYK-projekt kapcsán a terepmunka idején érvényes demográfiai adatokat lásd BÓDAY 2018).

4.2. Társadalmi dimenzió: az adatközlők

A KNYK-projekt gyűjtőmunkája a legidősebb generáció nyelvhasználatára koncentrált. Kutatópontonként négy — két női s két férfi — adatközlővel készült felvételsor alkotja a feldolgozott anyagmennyiséget; így összesen a 33 kutatópontról 132 adatközlőt vontam be a kutatásba. Az adatközlők kiválasztásában alapvető szempont volt, hogy olyan 70 év feletti, (lehetőleg szüleikkel, felmenőikkel egyetemben) helyi születésű s (javarészt, ideális esetben mindvégig) a faluban élő adatközlőket hívjak segítségül gyűjtésemhez, akik aktív korukban (esetleg még napjainkban is) mezőgazdasági, illetőleg kisiparos munkával foglalkoztak, a helyi nyelvjárást ismerik, és (legalább) spontán, természetes beszédhelyzetben használják is. Vagyis úgy kell megválasztani az adatközlőket, s „úgy rögzíteni egy-egy település nyelvállapotát, hogy abban a nyelvjárás okvetlenül benne legyen” (LŐRINCZE 1975: 192, kiemelés tőlem: F.G.; a nyelvészociológiai szempontokról és a nyelvi rétegzettségéből adódó nehézségekre lásd KISS 1985: 164–165).

Hiánypótló tevékenység révén tehát tudománytörténeti szempontból egyrészt az „adósságtörlesztésre”, másrészt a „leletmentésre” került a hangsúly. Az előbbit igazolja, hogy a kutatás anyaga hasznos adalékul szolgálhat a vidéki településeken, korábban mezőgazdasági vagy kisiparos tevékenységből élők szociológiai, kulturális és szociálpszichológiai állapotának vizsgálatához, nyelvhasználati sajátásaik révén. Az utóbbi mellett szól, hogy az említett generáció, amelynek körében az anyaggyűjtést végeztem, utolsó azon nemzedékek körében, „amely még a hagyományos paraszti világban és nyelvjárásban szocializálódott és vált felnőtté” (KISS 2019: 43). A világunknak utolsó évtizedekben tapasztalt gazdasági-társadalmi átalakulása nyomán visszaszorult, majd felbomlott a hagyományos paraszti kultúra és társadalmi réteg, s belső kohéziójuk gyengülése révén megszűntek és átrétegződtek a hagyományos falusi közösségek. E folyamat természetes kísérőjelenségeként létrejött, majd általánossá vált regionális köznyelvviség és kettősnyelvűség ellenére a legidősebb nemzedékek tagjai tömegesen még a helyi alapnyelvjárást sajátították el elsődleges anyanyelvi nyelvváltozatukként, s csak

idővel lettek — ha lettek — nyelvjárásdomináns, ritkább esetben kiegyensúlyozott kettősnyelvűek (bővebben lásd KISS 2019: 39–44).

A társadalmi dimenziót a valóságosidő-vizsgálat kereteinek megfelelően a kutatópont-hálózatom alapján számba vehető tíz MNyA-kutatópontról jelenleg két eltérő időpontból rendelkezésre álló, ennélfogva összevethető nyelvjárási adatok biztosítják. A KNyK-projekt keretében a mintavétel során nyelvföldrajzi és szociolingvisztikai szempontokat egyaránt figyelembe vettem. Módszertani szempontból az előbbi kapcsán így lehetőség kínálkozik az adatok összemérésére az MNyA. korpuszával, így megvalósul a vizsgált nyelvjárási jelenségek körének követéses vizsgálata (ehhez lásd FERENCZI 2021: 11–46) az említett 10 kutatóponthoz kapcsolódóan (az adatközlők létszámának megoszlását lásd a 2. ábra táblázatában, az MNyA.-adatokra vonatkozóan lásd BALOGH 1975: 303–310). Az utóbbihoz fűződően azonban fontos megjegyezni: minthogy az MNyA. kapcsán a nyelvi mentalitást nem vizsgálták, ehhez — saját kutatásomból eredően — jelenleg csak a KNyK-projekt szinkrón metszete áll rendelkezésre. Tehát e szempontból nézve le kellett mondani a követéses vizsgálatról. Az adatközlői csoportok kapcsán arra is ki kell térnem, hogy a két szinkrón metszetből származó adatközlők számossága eltérő, életkori megoszlásuk is heterogén, továbbá az összevetés az MNyA. viszonylatában csak ún. közösségi változásvizsgálat keretében értelmezhető (a fogalom szakirodalmi előzményeihez lásd BODÓ 2007: 37–47, P. LAKATOS szerk. 2012).³

Kutatópont neve	Adatközlők létszáma (fő)	
	MNyA.	KNyK-projekt
Csikvánd	37	4
Magyargencs	43	4
Csönge	49	4
Pápa-Tapolcafő	31	4

³ A tudománytörténeti hűség kedvéért megemlítem: a nyomtatásban megjelent MNyA.-ban a nyelvi adatok nem egy-egy beszélőhöz, hanem kutatópontokhoz vannak kötve. Az MNyA.-adatközlők számát életkori sávok szerint tovább lehetne bontani, erre alapot ad részben a hivatkozott szakirodalom (lásd BALOGH 1975: 303–310), részben a terepmunkások által vezetett gyűjtőfüzetek adattára: az egyes kutatópontokon belül a nyelvi adatok helyzetét (szociális érvényét) így végső soron ki lehetne mutatni, azonban e vizsgálati rész a hangsúlyt az életkor mint független változóra teszi, s az erre vonatkozó adatok direkt módon az MNyA. alapján nem állnak rendelkezésre. Ennélfogva kutatásomban közösségi változásvizsgálatot lehetővé tevő (alap)metszetként tekintek erre az adatbázisra. Mindamellettt újabb adatoknak az MNyA.-val való, szociolingvisztikai szempontokat is figyelembe vevő összevetésére lásd CSÍKÁNY 2012, KOVÁCS CSÍKÁNY 2013. Saját szinkrón kutatásomból származó metszet kapcsán pedig nem volt indokolt az adatközlők életkorának részletezése, hiszen egy életkori sávhoz tartoznak.

Tokorcs	24	4
Káld	44	4
Kemenespálfa	28	4
Somlóvásárhely	43	4
Csehimindszent	29	4
Rigács	37	4
Összesen	365	40

2. ábra. A nyelvjárási ütközőzóna-jelenségek valóságosidő-vizsgálatában részt vevő adatközlők létszáma (MNYA., KNYK-projekt)

4.3. Időbeli dimenzió: az anyaggyűjtés ideje

A KNYK-projekt nyelvjárási terepmunkájára 2018 tavasza és 2020 nyara között került sor. Az adatközlők vallatóra fogása — a nagyatlaszhoz hasonlóan — alapvetően aktív indirekt kérdezőssel történt; azonban olykor elkerülhetetlennek mutatkozott az aktív, közvetlen kérdések bevetése is (lásd LÖRINCZE 1975: 182–189; továbbá korábban lásd még CSÜRY 1936: 32–33).

Az időbeliség síkja alapján kutatásom a nyelvi változásvizsgálatok közül többet is lehetővé tesz. „Valóságos” abban az értelemben, hogy az MNYA. koncepciójához illeszkedve, kérdőívének speciális szempontú redukciója által a kérdőíves kikérdezés a korábbi mintavételnek részleges megismétlése. „Közösségi” abban a tekintetben, hogy viszonyítási alapja, az MNYA. a nyelvi adatokat — a gyűjtőfüzeteket nem tekintve — nem konkrét beszélőkhöz, hanem kutatópontokhoz köti a nyomtatásban megjelent, papír alapú és az informatizált térképlapokon. A korpusznak konkrét adatközlőkhöz köthetősége révén a KNYK-projekt kiindulópontként szolgálhat akár egy jövőbeni trend-, esetleg panelvizsgálathoz. Egy ilyen előre mutató kutatás terve természetszerűleg magában hordozza „a diakróniában való elmélyülés biztosítását”, illetve „a területiségben is áttetsző társadalmi és humán szempontok” kiemelt érvényre juttatását (BOKOR 2007: 48).

Kutató-pont	MNYA.			KNYK-projekt		
	Lakosság száma (fő)	Gyűjtés ideje	Gyűjtők	Lakosság száma (fő)	Gyűjtés ideje	Gyűjtő
Csikvánd	904	1951	Benkő Loránd, Lőrincze Lajos	482	2018 2020	
Magyar-gencs	1256	1953 1959	Végh József, Deme László	484	2018 2020	
Csőnge	1009	1955 1959	Benkő Loránd, Lőrincze Lajos, Deme László	384	2020	

Pápa-Tapolcafaő	1166	1951	Végh József, Lőrincze Lajos	— ⁴	2018 2020	Ferenczi Gábor
Tokorcs	438	1952	Végh József	364	2020	
Káld	1620	1950 1954	Végh József, Lőrincze Lajos	1025	2018 2020	
Kemenes-pálfa	658	1952	Végh József	362	2020	
Somló-vásárhely	1564	1956	Végh József, Lőrincze Lajos	344	2018 2020	
Csehi-mindszent	795	1956	Végh József	363	2018 2020	
Rigács	452	1951 1955	Végh József, Lőrincze Lajos	183	2018 2020	

3. ábra. A kutatópontok népességi adatai, az adatközlők száma, a gyűjtő(k) neve az MNyA. és a KNyK-projekt gyűjtési időpontjában⁵

Ami a két korpusz statisztikai mutatóit illeti: legalább 61 (Csönge: 1959–2020), de legfeljebb 68 (Káld: 1950–2018) év telt el a két adatfelvétel ideje között. A nyelvjárási gyűjtések időpontját és a terepmunkások nevét kutatópontok szerint a 3. ábrán szereplő adatok mutatják.

Megjegyzem: a nyelvi adatnak napjainkban releváns fogalmához illeszkedve (ehhez bővebben lásd FERENCZI 2023a: 427–441), a KNyK-projekt teljes nyelvi adatbázisát hangfelvételek sora rögzíti, így a lehető legteljesebb képet nyerhetjük a vizsgált kutatópontok nyelvi állapotáról. A modern kori dialektológia adatrögzítéssel és -feldolgozással kapcsolatos kíváncsiságainak megfelelően a hangfelvételeket tartalmazó adatbázis feldolgozása a nyelvi adatok informatizálásával valósult meg, az adatok térképre vitelének ábrázolástechnikai feltételeit pedig a — korábban már említett — Bihalbocs program biztosította. Ennélfogva az összevető valóságosidő-vizsgálati modulban a KNyK-projekt adatainak az MNyA. informatizált változatával való összehasonlítására is e program nyújt segítséget. Az informatizált adatokon alapuló kutatás eleget tesz a napjaink nyelvföldrajzi kutatásaival szemben támasztott elvárásoknak (ehhez lásd VARGHA 2017). A korszerű adatrögzítés révén a nagy mennyiségű empirikus hangzó adat birtokában a korpusz más tudományterületek (pl. akusztikai fonetikai kutatások kapcsán többek között a fonetika, pszicholingvisztika stb.) számára is számos kutatási lehe-

⁴ Pápa tapolcafaői városrészének lakosságszámára vonatkozó adat nem áll rendelkezésre. Pápa összlakossága 30 382 fő (lásd BÓDAY 2018).

⁵ Az MNyA. terepmunkájának időpontjában érvényes demográfiai adatokra, továbbá a releváns MNyA-kutatópontok adatközlőinek számára lásd BALOGH 1975: 263–302. Az MNyA. I. és II. kérdőízüzetével való gyűjtést egységben kezeltem, s valamennyi gyűjtési évet feltüntettem, erre is lásd BALOGH 1975: 263–302. A KNyK-projekt gyűjtési időpontjában érvényes demográfiai adatok alapjául lásd BÓDAY 2018.

tőiséget biztosíthat, továbbá alapot adhat nyelvjárási beszélt nyelvi összevető kutatások elvégzésére a valóságos időben (a terepmunka elvi-módszertani alapjaihoz lásd FERENCZI 2021, a szubjektív tapasztalataihoz lásd FERENCZI 2023b: 381–383).

5. Záró gondolatok

A kutatásban szereplő adattárak valóságosidő-vizsgálati keretben való összevetésének természetesen vannak módszertani nehézségei, határai, azonban távirati stílusú összegzésként kiemelendő, hogy kutatópont-hálózatom a Kemenes-alja és vidéke számos településére kiterjed (majdnem teljes sűrűségű kutatópont-hálózatot adva a térben), ugyanakkor valamennyi kutatóponton — jelen adatgyűjtési keretben a legidősebb generáció nyelvjárására koncentrálva — a szociolingvisztikai szempontokat figyelembe vevő módszerrel történt a mintavétel. Ez részint alkalmassá teszi majdan a vizsgálatot, hogy modulárisan összemérhetők legyenek az eredmények az MNyA. adataival, részint alapot teremt a kutatás — trend-, esetleg panelvizsgálat keretében való — folytatására. Mindezek ábrázolása nyelvföldrajzi módszerrel valósul meg: a klasszikus dialektológiai hagyományokból merítve újszerűsége az adatábrázolás technikájában és annak módszertani vetületében (informatizált adatbázis, illetve informatizált térképlapok) áll. A területi kötöttséget mutató adatok egy-egy adatközlőhöz rendelkezhetők, s így a nyelvjárási adatok térképen ábrázolhatók, s a különféle független változó szerint — szinkrón szemlélettel egyéni és közösségi, diakrón megközelítésben közösségi szinten — elemezhetők.

Irodalom

- BALÁZS JÁNOS 1983. Az areális nyelvészeti kutatások története, módszerei és főbb eredményei. In: BALÁZS JÁNOS szerk., *Areális nyelvészeti tanulmányok*. Budapest, Tankönyvkiadó. 7–112.
- BALOGH LAJOS 1975. Adatok a magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjairól és címszóanyagáról. In: DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 263–302.
- BihálBocs = VÉKÁS DOMOKOS–VARGHA FRUzsINA SÁRA. *BihálBocs, magyar nyelvjárási lejegyző, adatbázis-kezelő, térképező és elemző program*. <http://www.bihal-bocs.hu/> (2023. március 23.).
- BÓDAY PÁL szerk. 2018. *Magyarország közigazgatási helynévkönyve. 2018. január 1.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/docs/hun/hnk/hnk_2018.pdf
- BODÓ CSANÁD 2007. Követéses geolingvisztikai vizsgálat Moldvában. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 37–47.
- BODÓ CSANÁD 2013. *A látszólagos idő valósága*. Nyelvtudományi Értekezések 162. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- BOKOR JÓZSEF 2007. Töprengés egy új nagyatlasz lexikai anyagán és gyűjtésmódján. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 48–52.
- BORBÉLY ANNA 2014. *Ké nyelvűség. Variabilitás és változás magyarországi közösségekben*. Budapest, L'Harmattan Könyvkiadó.
- CSÍKÁNY ANDREA 2012. *A palóc nyelvjárás hat kutatópontjának lexikológiai vizsgálata különös tekintettel a hangtani és alaktani jelenségekre*. Eger, Líceum Kiadó.
- CSÜRY BÁLINT 1936. *A népnyelvi búvárlat módszere*. Budapest, Turul-Szövetség.
- DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk. 1975. *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- DÖVÉNYI ZOLTÁN szerk. 2010. *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet.
- FERENCZI GÁBOR 2021. A Kemenesalja és vidéke nyelvföldrajzi vizsgálata. Alapvetések. In: POMOZI PÉTER–RÁSI SZILVIA–TÓTH ZSOLT szerk., *Magyar nyelvjárások napja 2020. Örökség és jövőkép*. Budapest, Magyarságkutató Intézet. 11–46.
- FERENCZI GÁBOR 2023a. Nyelvi adat és adatinformtizálás: adalékok egy nyelvföldrajzi kutatás elméletéhez. *Magyar Nyelvőr* 147: 427–441.
- FERENCZI GÁBOR 2023b. Szubjektív beszámoló egy nyelvföldrajzi kutatás terepmunkájának tapasztalatairól. *Magyar Nyelv* 119: 381–383.
- FERENCZI GÁBOR 2023c. Vázlatpontok a nyelvi változatosság és nyelvi változás elméleti kérdéseire. *Ephemeris Hungarologica* 3/1: 23–43.
- FERENCZI, GÁBOR 2023d. Paths and opportunities: geolinguistic methods in dialectology. *Ephemeris Hungarologica* 3/2: 20–35.
- Hnt. 1951 = *Magyarország Helynévntára*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal.
- IGLAI EDIT 2012. Az informatizált nyelvi korpusz többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolása. In: P. LAKATOS ILONA szerk., *Változó nyelvhasználat a hármas határ mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 28–42.
- IGLAI EDIT 2017. *Nyelvjárásközi egybevető vizsgálat A magyar nyelvjárások atlasza és az Új magyar nyelvjárások atlasza alapján*. Doktori disszertáció. Budapest, ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A nyelvföldrajz. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 92–110.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2002a. A dialektológia hármas feladata és a nyelvföldrajz. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN–GUTTMANN MIKLÓS szerk., *IV. Dialektológiai szimpozion*. A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 5. Szombathely. 149–153.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2002b. Magyar nyelvjárástörténet és történeti szociolingvisztika: tudományszemléleti kérdések. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet. Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson*. Debrecen–Jyväskylä, Debreceni Egyetem. 165–172.

- JUHÁSZ DEZSŐ 2007a. Merre tovább, magyar nyelvföldrajz? In: ZELLIGER ERZSÉBET szerk., *Nyelv, területiség, társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228. Budapest. 33–43.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2007b. A nyelvföldrajz történeti tanulságai – egy klasszikus tanulmány negyven év távlatából. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 133–138.
- KÁLMÁN BÉLA 1975. A magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjai. In: DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 51–65.
- T. KÁROLYI MARGIT–P. LAKATOS ILONA 2006. A többdimenziós nyelvföldrajzi ábrázolás lehetőségei a hármashatár menti korpuszban. *Magyar Nyelvjárások* 44: 83–95.
- KISS JENŐ 1985. Nyelvjárási monográfiák – kételyek és remények. *Magyar Nyelv* 81: 163–177.
- KISS JENŐ 1998. A mai magyar dialektológia néhány kérdéséről. In: SZABÓ GÉZA–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *III. Dialektológiai Szimpozion*. A Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 2. Szombathely. 25–32.
- KISS JENŐ 1999. A dialektológia kettős feladata és a nyelvföldrajz. *Magyar Nyelv* 95: 418–425.
- KISS JENŐ 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* 40: 3–20.
- KISS JENŐ 2017. A nyelvjárások. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *A magyar nyelv jelene és jövője*. Budapest, Gondolat Kiadó. 199–221.
- KISS JENŐ 2019. Magyar nyelvjárások és nyelvstratégia. In: BÓDI ZOLTÁN–FERENCZI GÁBOR–PÁL HELÉN szerk., *A magyar nyelvjárások a XXI. században – nyelvstratégiai megközelítésben. Tanulmánykötet a Magyar Nyelvstratégiai Intézet által 2018. december 4–5-én rendezett konferencián elhangzott előadásokból*. A Magyarorsággutató Intézet Kiadványai 9. Budapest, Magyarorsággutató Intézet. 37–50.
- KONTRA MIKLÓS 2012. Mai magyar nyelvi változások (látszólagos- és valóságos idővizsgálatok). *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 357–380.
- KOVÁCS CSÍKÁNY ANDREA 2013. *Lexikológiai vizsgálatok palóc nyelvjárásokban*. Besztercebánya, Belianum Egyetemi Kiadó.
- KOVÁCS TIBOR 2004. Aprófalvainkról – illúziók nélkül. *Területi Statisztika* 7: 125–136.
- KOVÁCS ZOLTÁN 2002. *Népesség- és településföldrajz*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- P. LAKATOS ILONA szerk. 2012. *Változó nyelvhasználat a hármashatár mentén. Többdimenziós nyelvföldrajzi térképlapok tanúságai*. Budapest, Tinta Könyvkiadó.
- LIZANEC PÉTER 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- LŐRINCZE LAJOS 1975. Az anyaggyűjtés módszere. In: DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 167–203.
- MNyA. = DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU szerk., *A magyar nyelvjárások atlasza 1–6*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1968–1977.

- E. NAGY KATALIN 2019. Látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok Pród helynevei körében. *Névtani Értesítő* 41: 107–123.
- NéprLex. = ORTUTAY GYULA főszerk., *Magyar néprajzi lexikon 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1977–1992.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA–FLÓRIÁN MÁRTA szerk. 2011. *Magyar néprajz I.1. Táj, nép, történelem*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- RÓNAI BÉLA 1993. *Zselici nyelvatlasz*. Pécs, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja–Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- SÁNDOR ANNA 2004. *A Nyitra-vidéki magyar nyelvjárások atlasza*. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2017. *A nyelvi hasonlóság földrajzi mintázatai. Magyar nyelvjárások dialektometriai elemzése*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- VÉGH JÓZSEF 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VÉKÁS DOMOKOS 2007. Számítógépes dialektológia. In: GUTTMANN MIKLÓS–MOLNÁR ZOLTÁN szerk., *V. Dialektológiai Szimpozium*. A Berzsenyi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 8. Szombathely. 289–293.

**The triple coordinate system of space, time and society:
dimensional framework for a real-time research module
of a geolinguistic research project**

The dimensional approach to language is a feature of contemporary dialectological research, in which the three main dimensions of language functioning – spatial, temporal and human – are brought together as an integral whole. Geolinguistics as a specific method of work and approach to analysis, approaches the temporal and social aspects from the spatial point of view. The *Kemenesalja és vidéke nyelvöldrajzi kutatási projekt* [Geolinguistic research project of Kemenesalja and its region] (KNyK project) expands the range of studies that are currently being carried out on the topic of Hungarian sociodialectology and that use the geolinguistic method. The present methodological paper outlines the potential of the MNyA and the KNyK project in terms of their dimensional extensions interpreted in a comparative real-time framework.

Keywords: dimensional linguistic approach, dialectology, geolinguistics, MNyA, KNyK project, real-time analysis

FERENCZI GÁBOR
ORCID: 0000-0002-2522-9210
Eötvös Loránd Tudományegyetem
g.ferenczi88@gmail.com